

Helyre utaló gyümölcsfajtanevek az ó- és középmagyar korban

1. A gyümölcsfajtanevekben igen sokféle névadási motiváció kifejeződik más növénynevekhez hasonlóan. A növénynevekről szóló szakirodalom a névadás alapjául szolgáló tényezőket részletesen tárgyalja (l. MOLLAY 1983; PÉNTEK 2003; VÖRÖS 2008 stb.); a gyümölcsnévadásban szerepet játszó indítékokról, illetve azok rendszerbe foglalásáról – ó- és középmagyar kori korpuszt tekintve az elemzés alapjául – disszertáciomban igyekeztem teljességre törekvően képet adni (PELCZÉDER 2011). A gyümölcs sajátosságát, tulajdonságát kifejező névrészfunkciókat két nagy csoportra tagoltam: 1. a gyümölcsnek valamely központi, lényegi sajátosságát kifejezők (pl. itt soroltam fel a gyümölcsnek valamely érzékszervünkkel felfogható tulajdonságait, mint a méretét, ízét, színét stb.); 2. a gyümölcsnek valamely külső dologhoz, körülményhez (pl. időhöz, helyhez, személyhez) való viszonyára utalók (vö. a két csoportot a közvetlen és közvetett motiváció fogalmával, HOFFMANN 2007: 60).

Jelen tanulmányomban a helyet (élőhelyet, származási helyet) megnevező gyümölcsfajtanevek csoportját vizsgálom, ez a névadási motiváció a 13–18. századi gyümölcsfajtanevekben ugyanis domináns funkció: a két névrészfunkciót tartalmazó gyümölcsfajtanevek 16%-a sorolható ide, megelőzve ezzel a színre (14%, pl. *vörös körte*) és az érési időre utaló elnevezéseket (12%, pl. *árpával érő körte*).

2. A gyümölcs viszonya valamely helyhez alapvetően kétféleképpen fejeződik ki: a növény élőhelyére, termőhelyére avagy (eredeti) származási helyére való utalással.

2.1. A növény élőhelyére utaló nevekben e névadási indítékot az *erdei, kerti, mezei, vízi -i* melléknévképzős szavak fejezik ki. Az *erdei, mezei* ↔ *kerti* oppozíció utal a növény vad, gyűjtögetés útján szerzett, illetve kerti termesztésbe vont formájára. A Pisoni kert a mogyorónak például *erdei* és termesztett változatát említi, LIPPAY JÁNOS azt írja, hogy a kertiek inkább a hosszúkások közül kerülnek ki: „Két-féle ez, Erdei és kerti: mellyek, nem igen különböznek egymástól, fő-képpen a gömbölyők. [...] A kit a kertben szoktak nevelni, inkább hozzúkások” (1667. 3: 212). Az egest LIPPAY már kertben termesztett gyümölcsként említi és megkülönbözteti a mezei fajtájától, HARMAT szerint ez a magyar kőszmététermesztésnek a legrégebbi irodalmi adata (HARMAT szerk. 1987: 9): „A kerti, csak avval különbözik a máfiktól: hogy, ez, valamennyire nagyobb szemet hoz” (LIPPAY 1667. 3: 222). Egyéb kerti növény a *kerti körte*, míg vadon termő gyümölcs a *mezei szeder* és az *erdei vadalma*. A szedret a 20. századig nem vonták be a kerti termesztésbe (SURÁNYI 1988: 31–32), LIPPAY ezért használhatja a *mezei* jelzővel, élőhelyére utalva (1667. 3: 227). A *vízi dió* (VÖRÖS 2008: 137), *vízi gesztenye* (VÖRÖS 2008: 187), *vízi sulyom* (VÖRÖS 2008: 362) és *vízi tribulus* (MELIUS 1578/1979: 175) szinonimák, mind a sulyomot nevezik meg, amely vízben élő gyümölcs: „A *vízi Tribulus* a sulyom, aki tóban terem” (MELIUS 1578/1979: 175). A vizsgált korszak időhatárán túl megjelenő név a *kanálisi cseresznye*, amely név szintén a növény élőhelyére utal: ez a fajta cseresznyefa a falu határában, a Kanális partján nő (S1). Lexikális szempontból abban különbözik a többi névtől, hogy előtagja *-i* képzős helynév, mikronév.

2.2. A gyümölcsfajta vélt vagy valós származási helye az egyik leggyakoribb motíváló tényezője a névadásnak, a vizsgált korszakban 57 név létrejöttében játszott szerepet.

2.2.1. A nevek nem mindig a pontos vagy valós származási helyet nevezik meg: a *görög/dinnye* előtagja például arra utal, hogy a növény a bizánci birodalom területéről került hozzánk (TESZ.). A *salzburger/körte* elsősorban Felső-Ausztriában és Bajorország Duna menti területein volt elterjedt (ROLFF 2002: 183), valószínűleg tősgyökeres is ezen a területen, bár salzburgi származása nem bizonyított (AN). Nem feltétlenül a végső forrást nevezi meg tehát a névadó közösség, hanem sokszor azt, hogy ők honnan kapták, hiszen ez volt a fontosabb számukra – írja KISS JENŐ a szőlőfajták neveiről (1991: 65), ez a feltételezés nagy valószínűséggel a gyümölcsnevek esetében is helytálló. A tárgyalt korszak határain kívül eső adat pl. a saját gyűjtésből származó *viski alma* (S1). Az almafajta a megyében található *Visk* településről került a faluba, a névadó közösség ezt jelöli meg az elnevezésben. Feltételezem azonban, hogy régebben, a tárgyalt időszakban is hasonló tényezők játszhattak szerepet a névadásban.

A „gyümölcs vélt vagy valós származási helye” funkcionális-szemantikai kategória belső tagoltságot is mutat, ugyanis pl. a gyümölcs származási helyének megnevezése utalhat arra a helyre, ahonnan a fajta elterjedt, ahol találták, vagy ahonnan kiemelték (az utóbbira a tudományos névadás köréből említhetünk példákat). A bizonyosan idesorolható példák újabb koriak, hiszen az egyes fajták származását, keletkezési módját a modern pomológiai szakirodalom dokumentálta megfelelő alapossggal, azonban bizonyos mértékig ebből is tudunk következni a régi névadási módokra. Például a *zelli/mogyoró* a zelli kolostorból terjedt el (MOHÁCSY–PORPÁCSY–MALIGA 1957: 214). A *csereszegi/mézes* nevű cseresznyefajtát Villás Pál fedezte fel Keszthely határában a Csereszegi-szőlőhegyen, a fajtát a felfedezés helyéről nevezték el (RAPAICS 1940: 301). A név utalhat arra a területre, ahol elterjedt, jól ismeretes, gyakori és bőtermő a növény: például a *marosszéki/piros/párizs* ősi székely almafajta, Maros-Torda megyében, Erdélyben elterjedt, neve BERECKI szerint már a 17. században is felbukkan (1877–1887. 3: 299). Az intézményes gyümölcsnemesítés korából való tudatos névadással keletkezett nevek utalhatnak a kikísérletezés, kiválasztás helyére, illetve a kipróbálás helyére, pl. a *pomázi/hosszúszerű* cseresznyefajta anyafajtát Pomáz határában emelték ki (TOMCSÁNYI szerk. 1979: 139). Mandulafajták közül az *akali* 60-ast a Balaton-felvidék tájtypusai közül válogatták ki (i. m. 334–335). Az *érdei/bőtermő* meggyfajta mesterséges magyar fajtahibrid (i. m. 161–164). A *ceglédi/biborkajszit* a Cegléden folyó táj kutatás során szelektálták (i. m. 238–241), a *ceglédi* elnevezés sárgabarackfajta nevéként később a népi névhasználatban is megjelenik (S2). A *besztercei/szilva* név elsősorban nem is a gyümölcs termesztési helyét jelöli, hanem arra utal, hogy valószínűleg besztercei gyógyszerészek készítettek belőle először kiváló minőségű aszálványt gyógyászati célokra, és ez tett szert nagy hírnévre később szinte egész Európában (EtSz., RAPAIKS 1940: 126).

2.2.2. A továbbiakban az ó- és középmagyar kori gyümölcsneveket számba véve azt vizsgálom meg, hogy a származási helyre utaló nevek mit árulhatnak el magának a gyümölcsnek az eredetéről. Magából a jelzőből nem lehet pontos következtetéseket levonni a gyümölcs hazáját illetően, hiszen egy-egy jelző, mint például a 15–16. században felbukkanó *török*, *görög*, *spanyol*, *olasz* esetleg csak újat, délről eredőt jelent a megszokott, ismert középkorival szemben – írja RAPAIKS is (1940: 102) – azonban a gyümölcsfajta-állomány bővülésének forrásairól nagy vonalakban mégiscsak tájékoztatást adhat, illetve megerősítheti a gyümölcsészeti kutatások ilyen irányú megállapításait.

A vizsgálat korpuszát képező nevek fele (29 név) magyar helynevet – többnyire településnevet, ritkábban tájnevet, illetve a *magyar* népnevet – tartalmazza, a másik fele (28 név) nem magyarországi származásra utal – ezek egyrészt szintén településnevek, másrészt ország-, illetve népnevek.

A magyar származásra utaló elnevezések között erdélyi (*udvarhelyi*/királykörte, *szebeni*/tányér, augusztusban érő/*segesvári*/körte stb.) és felvidéki helynevek (*mosóci*/körte, *pozsonyi*/alma stb.) különösen nagy számban fordulnak elő, ám ez nemcsak az adott területek természeti adottságaival, gyümölcsstermesztési hagyományaival magyarázható, hanem esetleg az írásos források eloszlásának területi egyenetlenségeivel is (például az SzT. számos gyümölcsnévi adatot közöl). A helyi nevet viselő tájfajták sorát 1522-ben a *besztercei* (OKLSz. 71) szilvafajtanév nyitja, ám a településnévi gyümölcsnevek csak később, a 18. században szaporodtak fel.

A külföldi származásra utaló fajtanevek legjelentősebb hányada (17 név) arra enged következtetni, hogy a gyümölcsök tőlünk délre eső, melegebb éghajlatú vidékekről kerültek az országba, mint pl. a *spanyol*/meggy, *katalán*/szilva, *görög*/dió, *török*/mogyoró. Ezt a feltételezést megerősítik a pomológusok megállapításai is: RAPAICS azt írja, hogy a 15–16. században elsősorban Nyugat-Ázsiából származó fajtákkal bővült a gyümölcsfajta-állomány, a legrövidebb és legfontosabb kereskedelmi út pedig a Balkánon át vezetett Magyarországra, a gyümölcsök egy része török vagy délszláv közvetítéssel került az országba, illetve a Szerémség is fontos közvetítő állomás volt (1940: 102–105). Az elnevezések zöme a 16–17. századból való, korai kivételként említendő a *görög/dinnye*, amely már a BesztSzj.-ben is szerepel, bár vitatott, hogy vajon ’uborka’ vagy a mai értelemben vett ’görögdinnye’ jelentésében (RAPAICS 1940: 105; TESz.). Néhány egyéb példa: a *perzsiai/barack* ’őszibarack; *Prunus persica*’ előtagja azzal lehet kapcsolatban, hogy a gyümölcsöt perzsiai eredetűnek, illetve közvetítésűnek tartották (RAPAICS 1940: 33; BRÓZIK–KÁLLAY szerk. 2000: 69), mai európai nyelvekben használatos nevei is ennek emlékét őrzik. A *tengeri/barack* ’*Prunus armeniaca*’ jelzője a növény tengerentúli származására utal, illetve arra, hogy a tengeren át jutott hozzánk: „Némelyek, tengeri baracknak-is hívják: mivel a tenger mellől hozták ezekre à Tartományokra à magvát” – írja LIPPAY (1667. 3: 181). Az *olasz/gesztenyéről* LIPPAY a következőképpen számol be: „Az öreg gefztenye, kit mi Olafzgefztenyének nevezünk, nem igen terem à mi Országunkban” (1667: 216). RAPAICS szerint ez a fajta azonos a később *maróninak* nevezett növénnyel, e néven különböztették meg az őshonos gesztenyétől a máshonnan behozottat (1940: 157). A *kármán/körte* előtagja a régi nyelvi, oszmán-török eredetű (esetleg a középkori latin által közvetített) *kármány* ’dél-anatóliai, Karaman vidékén élő török népcsoport’ jövevényszó (TESz.). Az elnevezés szintén a gyümölcs származására utalhat (RAPAICS 1940: 104; TESz.). A *boszniai/alma* elnevezés első névrésze valószínűleg azt a helyet nevezi meg, ahonnan a gyümölcs hozzánk jutott: „Bósznából, vagy mint korunkban nem helyesen mondjuk, Boszniából jutott hozzánk” (RAPAICS 1940: 107).

Délről származó vagy déli közvetítésű gyümölcsök mellett a fajtaállomány bővülésének másik forrása korszakunkban a nevek tanúsága alapján Csehország és Szászország. A *Böröny/szilva* valószínűleg tükörfordítás a német *Brüner Zwepfen* ’brünni szilva’ elnevezés alapján (LIPPAY 1667. 3: 175). *Böröny* a cseh *Brno*, német *Brünn* régi magyar neve (FNESz. 1: 256), az EtSz. is a helynévből származtatja az elnevezést. RAPAICS a *Böröny/*

szilvá-t Szász- vagy Csehországból származónak tartja (1940: 128–129). A *masáncki/alma* avagy *majner/alma* elnevezés szintén a gyümölcs származására utal, a szászországi Meissen almatermesztéséről is híres város volt: „Mefinki avagy Majner alma, mivel Misniából fzarmozott; ide mi hozzának Ceh-Orfzágból, és Morvából” (LIPPAY 1667. 3: 144). A *nikelsburgi/körte* előtagjában szereplő város pedig szintén Csehországban található, Brnótól délre (FNESz.). Az itt említett nevek mind a 17. században szerepelnek először írásos forrásban.

Néhány gyümölcsfajta tőlünk nyugatra fekvő város nevét viseli. Ilyen a 16. századi *párizs/alma*, amely RAPAICS szerint Párizs városáról kapta a nevét, ennek bizonyítéka szerinte, hogy Bauhin növénytanában *Párizsi alma* néven említi (1940: 195). SURÁNYI DEZSŐ szerint valószínűleg nyugat-európai eredetű fajta (1988: 6), és Németországon keresztül juthatott hozzánk (RAPAICS 1940: 195). A *bécsi/gesztenye* 16. századi adatokban szerepel (SzT. 4: 585). A LIPPAY munkájában szereplő *salzburger/körte* régi fajta, elsősorban Felső-Ausztriában és Bajorország Duna menti területein volt elterjedt (ROLFF 2002: 183). RAPAICS szerint elképzelhető, hogy a barokk korban híres salzburgi kertészetből való (1940: 197). Végül ebben a funkcionális-szemantikai csoportban említendő még meg az 1638-as előfordulását *strassburgi/körte* elnevezés is (B. MEDNYÁNSZKY 1880: 774).

A 16–18. században kevésbé volt jellemző Magyarországon a nyugati gyümölcsfajták előfordulása, terjedése, és mint láttuk, ezt a korabeli fajtanevek is bizonyítják. Elvértve találkozunk ugyan egy-két nyugati származásra utaló névvel, de a nevek többsége déli származásra vall. A magyar tájfajták nevei is – a *besztercei szilva* kivételével – hiányoznak a 16–17. századi névanyagból, nagy részük későbbi adatolású, mint az idegen földről, főként déli országokból behozottakéi. Ez talán azzal függhet össze, hogy a helyi fajták csak szűk körben voltak ismertek, lejegyzésük esetleges, véletlenszerű lehetett. A nyugati fajták elterjedése a 18–19. századra tehető, ennek oka, hogy a 18. századra a török és a császári seregek pusztítása következtében sok virágzó kert tönkrement, gyümölcsfajták örökre elpusztultak, így a 18. században nyugatról kezdtek szállítgatni a gyümölcsfajtákat, TAKÁTS szerint idegen néven még sok olyan faj is visszakerült, ami eredetileg innen származott (1915–1917. 3: 365). Ezek a nevek inkább csak a 19. századból dokumentálhatók, tehát vizsgálatunk körén kívül esnek.

2.2.3. A gyümölcs származására való utalás mint szemantikai jegy kifejezése lexikális szempontból igen változatos módon történhet. A vizsgálat alapját képező korpuszban legnagyobb számban, összesen 34 gyümölcsnévben helységnév szolgált e névrészfunkció kifejezésére, városok és falvak nevei egyaránt. 13 elnevezés népnévvvel, 6 pedig országnév + *-i* képzővel alakult. Tájegység neve mindössze három gyümölcsnévben fordul elő, míg a *tengeri* jelző két név létrehozásában játszott szerepet.

Kizárólag külföldi származásra utaló névrészek fordulnak elő *-i* képző nélkül: két név előtagja mindenféle toldalékelem nélkül (*Böröny/szilva*, *párizs/alma*), egy név a *-beli* toldalékmorfémával (*cyodiabeli/alma*), két név előtagja pedig a német *-er* végződéssel (*majner/alma*, *Salzburger/körte*). A *masánszki*-nak is vannak *-er* végződésű változatai, ezek „közvetlen forrása teljesen egyértelműen a bajor-osztrák vagy a hazai német” – írja KISS LAJOS (1970: 55). A hazai vagy annak vélt fajták megnevezése jellemzően településnévvel történik, több mint kétharmadukban falu vagy város neve szerepel (*belényesi/körte*, *budai/öreg/alma*, *büni/alma*, *gyógyi/alma*, *fekete/ölyvedi/cseresznye*, *mosóci/körte*,

pozsonyi/alma, *szegletes/lakompaki/alma*, *turi/körte*, *udvarhelyi/királykörte*, *újvári/körte* stb.). Ezzel szemben a nem hazai származású gyümölcsfajták névadási módjában jóval kisebb szerepet töltenek be a helységnevek, a 29 névből 12-ben fordulnak elő, ezek majdnem mind szomszédos országok települései (*bécsi/gesztenye*, *Böröny/szilva*, *jagendorfi/körte*, *majner/alma*, *masáncki/alma*, *nikelsburgi/körte*, *norinbergi/körte*, *párizs/alma*, *Salzburger/körte*, *strassburgi/körte*).

Népnév külföldi származási helyre utaló gyümölcsnevekben tölt be névrészfunkciót. A magyar népnév csupán egy gyümölcsnévben, a *besztercei/szilva* szinonimájaként használatos *magyar/szilva* névben jelenik meg. LIPPAY állítása szerint a németek nevezték így a *besztercei/szilvát* (1667. 3: 175), illetve „a németek a gyógyszerházakban *Prunus hungarica* néven árulták” az aszalványát (RAPAICS 1940: 104). Cordus 1561-ben *Ungarische Pflaumen* néven említi (i. m. 125). LINNÉ is ezen a néven – *Prunus domestica var. hungarica* – különböztette meg a damaszkuszi szilvától (RAPAICS 1940: 125). A görög népnév a *görög/dinnye* és a *görög/dió* nevekben szerepel. Három névben találkozunk az *olasz* jelzővel (*olasz/dió*, *olasz/gesztenye*, *öreg/olasz/bálingalma*), két meggyfajta megnevezésében a *spanyol* előtaggal (*spanyol/meggy*, *spanyol/halyagmeggy*). Az elnevezés LIPPAY korában általában nagyobb gyümölcsű fajtákat jelölhetett (RAPAICS 1940: 195), az általa felsorolt négy – két piros, két fekete – meggyfajta közül egy spanyol típusú, és párjától nagyobb szemméretében és édességében különbözik (LIPPAY 1667. 3: 169). Egy-egy példát találunk a *tót* (*tót/piros*), *katalán* (*katalán/szilva*) és a *török* (*török/mogyoró*) népnév gyümölcsnévi előfordulására is önálló névrészként a vizsgált korszakban.

A gyümölcsnevekben előforduló négy *-i* képzős országnév közül egy viseli Magyarország nevét (*magyarországi/szilva*), a többi idegen országot (*boszniai/alma*, *hiszpaniai/meggy*, *perzsiai/barack*). A *besztercei/szilva* szinonimájaként használatos *magyarországi/szilva* névadása a *magyar/szilva*-éhoz hasonlóan nem a magyarokhoz köthető: „à kit az Authorok, Magyar-orfzági fzilvának hívnak; azért, hogy Magyarorfzágban leg-job, és egélléggébb, ’s-édeffeb terem” (LIPPAY 1667. 3: 177). A *hiszpaniai/meggy* a *spanyol/meggy* szinonimájaként használatos egy 1625-ös forrásban (SZT. 9: 21). A *perzsiai barack* mai európai nyelvekben használatos nevei és tudományos neve (*Prunus persica*) is a származási hely emlékét őrzik. A magyarban az ’őszi barack’ jelentésű *barack* szó előtt a 16. században jelent meg a *perzsiai* jelző, ugyanis ekkor kerültek az országba különböző sárgabarackfajták (BRÓZIK–KÁLLAY szerk. 2000: 127), emiatt vált szükségessé a megkülönböztető jelző(k) használata.

Tájnév előfordulása gyümölcsfajták neveiben igen ritka, a korszakunkban adatolható nevek mindegyike egy-egy hazai táj nevét tartalmazza, valószínűleg a növény fő elterjedési helyére utalva: *havasalji/körte*, *moldvai/körte*, *szamosközi/alma*.

A *tengeri* jelző a növények tengerentúli vagy tengeri hajózással kapcsolatos származását fejezi ki, ez a jelző nemcsak gyümölcsök, hanem más növények nevében is előfordul, pl. *tengeri búza*, *tengeri köles* (TESz.). A *tengeri/barack* jelzős kapcsolat a legkorábbi nyelvi emléke az őszibarackok mellett a sárgabarackok 16. századi megjelenésének: „Némelyek, tengeri barackznak-is híják: mivel a tenger mellől hozták ezekre à Tartományokra à magvát” – írja LIPPAY (1667. 3: 181). Az adatok tanúsága alapján megállapítható, hogy a 17. századtól a *kajszi/barack* szinonimájaként él, majd a *kajszi/barack* elnevezés fokozatosan kiszorítja a használatból. A *tengeri/szőlő* a 16–17. századi forrásokban valószínűleg ’majsola’ jelentésű, a 17. század második felében már bizonyosan a *Ribes* fajra vonatkozik.

Északi eredetű vadnövény, kerti gyümölcsként a 15. században kezdték termesztetni Hollandiában, Dániában, Észak-Németországban mint a gyógyászatban fontos szerepet játszó növényt (PORPÁCZY 1972: 5). Az adatok azt mutatják, hogy a jelzős szintagmát a 18. században váltotta föl és szorította ki a *ribizli* szó.

2.2.4. A származási helyre utaló gyümölcsnevek körében tipikus névszerkezet a kétrészes, ahol az első névrész a származási helyre, a második pedig a gyümölcs fajára (pl. *nógrádi/körte*), ritkábban pedig a fajtájára utal (pl. *spanyol/halyagmeggy*). Elvértve háromrészes nevek is előfordulnak (pl. *kutyfalvi/nyári/Katalin-körte*). Jelentéstepadással (ellipszissel) jöhetett létre a kétrészes *besztercei/szilva* névből az egyrészes *besztercei*. A 19–20. században nagyobb az egyrészes, származási helyre utaló nevek aránya: *sóvári 'almafajta'* (PÉNTEK–SZABÓ 1985: 253), *penyigei 'szilvafajta'* (TOMCSÁNYI szerk. 1979: 224) stb. A kis számú ó- és középmagyar kori egyrészes névadatnak egyik oka a források jellege lehet: egy növénytani leírásban ugyanis nagy valószínűséggel a gyümölcs minél pontosabb, teljesebb formájának a leírására törekedhettek a szakírók, míg az újabb kori nyelvjárási szavak gyűjtésekor inkább a valós névhasználatot igyekeznek alapul venni a kutatók. Az általam gyűjtött népi gyümölcsnevek és a tájszótárak gyümölcsnévi címszavai is azt mutatják, hogy a kétrészes és az elliptikus elnevezéseket egyaránt és párhuzamosan használják a beszélők, okunk van tehát feltételezni, hogy ez régen is így lehetett. Így az ellipszissel létrejött *besztercei* (1522) korai adata is arra utalhat, hogy talán nemcsak ennek a névnek, hanem másoknak is lehetett egyrészes változatuk, hiszen maga a szerkezet és a keletkezési mód ismert volt.

3. A helyre utaló gyümölcsfajtanevek csoportjának ismertetésével igyekeztem érzékelteni, hogy szakszókincsünknek eme kis szelete is mily gazdag a felhasznált lexémák tekintetében, sőt tovább árnyalható a névadási motivációk szempontjából; mindemellett a szótani vizsgálatok összhangban vannak és rávilágítanak művelődéstörténeti, pomológiai történeti összefüggésekre is.

Hivatkozott irodalom

- AN. = *Obstarten aus Niederösterreich – Bestimmen, Erhalten, Genießen*. Hrsg. ARCHE NOAH. (In Zusammenarbeit mit dem Amt der NÖ Landesregierung, Abt. Naturschutz.) [Elektronikus elérhetőség: <http://www.arche-noah.at/etomite/index.php?id=157> (2014.03.31.).]
- BERECZKI MÁTÉ 1877–1887. *Gyümölcsészeti vázlatok* 1–4. Arad.
- BRÓZIK SÁNDOR–KÁLLAY TAMÁSNE szerk. 2000. *Csonthéjas gyümölcsfajták (cserezsnye, meggy, őszi-barack, kajsi, szilva)*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- HARMAT LÁSZLÓ szerk. 1987. *Köszméte*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 1991. *A magyar szőlészeti nevezéktan néhány kérdéséről*. *Magyar Nyelvőr* 115: 59–68.
- KISS LAJOS 1970. *Hatvanhét szómagyarázat*. (Nyelvtudományi Értekezések 71.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LIPPAY JÁNOS 1664–1667. *Posoni kert* 1–3. Nagyszombat, Bécs.
- B. MEDNYÁNSZKY DÉNES 1880. Régi magyar kertészet. *Történelmi Tár* 3: 772–775.
- MELIUS PÉTER 1578/1979. *Herbárium*. *Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznaikról*. Sajtó alá rendezte: SZABÓ ATTILA. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.
- MOHÁCSY MÁTYÁS – PORPÁCZY ALADÁR – MALIGA PÁL 1957. *Gesztenye, mandula, mogyoró*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

- MOLLAY ERZSÉBET 1983. *Növénynevek Melius Herbariumában.* (Magyar Névtani Dolgozatok 44.) ELTE, Budapest.
- PELCZÉDER KATALIN 2011. *A gyümölcsnevek rendszere és történeti vizsgálata. A gyümölcsnevek szótára.* Doktori disszertáció. ELTE, Budapest.
- PÉNTEK JÁNOS 2003. Rendszer és produktivitás a *phaseolus* népi terminológiájában. In: PÉNTEK JÁNOS – SZABÓ ATTILA 1985. *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- PORPÁCZY ALADÁR 1972. *Ribiszke. Piros ribiszke, Fehér ribiszke, Fekete ribiszke.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- RAPAICS RAYMUND 1940. *A magyar gyümölcs.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- ROLFF, JOHANN HEINRICH 2002. *Obstaren. Sortennamen und Synonyme 2. Die Birne.* Kiefersfelden.
- S1 = Élőnyelvi gyűjtés. Gyümölcsnevek az egykori Ugocsa megyei Akliban. Gyűjtötte: PELCZÉDER KATALIN, 2009.
- S2 = Élőnyelvi gyűjtés. Gyümölcsnevek a Komárom-Esztergom megyei Bábolnán. Gyűjtötte: SZILÁGYI DÓRA, 2007.
- SURÁNYI DEZSÓ 1988. *Régi magyar ellenálló gyümölcsfajták.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- TAKÁTS SÁNDOR 1915–1917. *Rajzok a török világból* 1–3. MTA, Budapest.
- TOMCSÁNYI PÁL szerk. 1979. *Gyümölcsfajtáink. Gyakorlati pomológia.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- VÖRÖS ÉVA 2008. *A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára.* (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 85.) Debrecen.

PELCZÉDER KATALIN
Pannon Egyetem

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Makuka. Ez a tájszó egyes északkelet-magyarországi települések (pl. Miskolc, Kazincbarcika, Szikszó, Eger környéke stb.) mai regionális köznyelvének elterjedt szava a 'napraforgómag' (vö. *szotyola*, *buga* stb.) megnevezésére.

Az ÚMTsz. (3: 966) *makuka* szócikke ezt a főnevet *makuká* hangalakban Ivád (Hes m.), Szinpetri és Sajókaza (B.-A.-Z. m.) helységekből 'napraforgómag', *makuka* hangalakban pedig Alsóvadászról (B.-A.-Z. m.) 'olajpogácsa' jelentésekben ismeri, ám ez utóbbit bizonytalanul tartva [!] jellel látja el. (Ez utóbbi jelentésnek a szó eredete szempontjából még fontos szerepe lesz a továbbiakban.) A MNyA. (1: 26 *napraforgó* címszó alatt) Eger és Gyöngyös környéki kutatópontokon jegyzi a szót, elsősorban 'napraforgó növény' jelentésben a *tányírvirág*, *tányírróza* és *napraforgó* elnevezésekkel párhuzamosan. Más forrásokból van még adat Felnémetről 'napraforgómag' jelentésben (DÓRA 1997: 47), illetve SZENDREY ZSIGMOND (1924: 97) említi Jókai tájszavai között 'felaprózott lenmagpogácsa az olajtű sutuból' jelentésben: „Soha nem elég ujig a kenyér, s tavasz felé a lovak már csak *makukával* élnek” (Jókai 1897: 82). Más helyütt Jókai maga mesélteti el egyik szereplőjével, hogy mi is az a *makuka*: „Hát már most lovakat tartunk *makukával*. Így hínak eztet, aki repecpogácsa, akiből kisatultak olajat” (Jókai 1903: 257). A fentiekén túl a Szinnyei-féle Magyar Tájszótárban van tiszadobi adat *makukka* alakról is 'napraforgónak meghámozott magja' jelentésben (MTsz. 1: 1389), amelyet Szinnyei Jaksics Lajos Tisza vidéki gyűjtéséből vett át (JAKSICS 1891: 336).